

FORS TILIDA OT YASOVCHI INFIKSAL ALLOMORFLAR

Saidoripova Dilorom Saidaxmad qizi

TDSHU Eronshunoslik va afg'onshunoslik

Oliy maktabi o'qituvchisi

Tel: +9989909629295.

d-mirzayeva@mail.ru

Annotatsiya. Fors tili morfologiyasida affiksatsiya usuli orqali ot yasash alohida o'ringa ega. Bu usulda asosga prefiks, infiks hamda suffiks qo'shish orqali yangi so'z yasaladi. Jumladan, infiks va uning infiksallorflar orqali ot yasash fors tili lug'at boyligining yanada kengayishida muhim ahamiyatga ega. Bunday otlarning yasashida ot + infiksallorflar + ot, HZFN (hozirgi zamon fe'l negizi) + infiksallorflar + HZFN (hozirgi zamon fe'l negizi), O'ZFN (o'tgan zamon fe'l negizi) + infiksallorflar + HZFN (hozirgi zamon fe'l negizi) hamda HZFN (hozirgi zamon fe'l negizi) + infiksallorflar + O'ZFN (o'tgan zamon fe'l negizi) kabi modellari eng ko'p uchraydigan modellardir. Mazkur maqolada fors tilidagi ot yasovchi infiksallorflarning funksional-semantik xususiyatlari hamda kontekstda ishlatilish masalalari ko'rib chiqilgan. Jumladan, ot yasovchi $\bar{[ā]}$ infiksining $\bar{[tā]}$ allomorfi, $[o]$ infiksining $[be]$ allomorflari manbalar va badiiy adabiyotlardan keltirilgan misollar orqali tadqiqqa tortilgan.

Tayanch so'zlar: HZFN (hozirgi zamon fe'l negizi), O'ZFN (o'tgan zamon fe'l negizi), interfiks, infiks, infiksallorflar, affiksatsiya, yasama ot, yasama sifat, kopulyativ qo'shma so'z.

Annotation. The affixation of nouns has a special place in the morphology of the Persian language. This method creates a new word by adding prefixes, infixes, and suffixes to the base. In particular, the creation of a noun by infix and its infix allomorphs is important in further expanding the vocabulary of the Persian language. In the construction of such nouns noun + infix allomorphs + noun, PrTVB(present tense verb base) + infix allomorphs + PrTVB(present tense verb base), pronoun + infix allomorphs + pronoun, number + infix allomorphs + number are the most common models. This article discusses the functional and semantic properties of infix allomorphs that make Persian noun and adjective, as well as their use in context.

Also in this article, allomorph $\bar{[tā]}$ of the infix noun $\bar{[ā]}$, $[be]$ allomorphs of the infix $[o]$ are studied through examples derived from sources and literary books.

Keywords: PrTVB (present tense verb base), PTVB (past tense verb base), interfiks, infiks, infiksallorflar, affixation, derivative noun and copulative compound word.

Kirish. Ushbu maqolada fors tilidagi infiksallorflardan yasalgan otlarning funksional-semantik xususiyatlari hamda kontekstda ishlatilish masalalarini ko'rib chiqish va ularni stilistik jihatdan tahlil qilish asosiy maqsad qilib olingan. Bu uchun biz

L.S.Peysikovning “Очерки по словообразованию персидского языка” hamda Doktor Iron Kalbosining “*Sāxt-e ešṭeyāyi-ye vāže*” asarlarida keltirib o‘tilgan infikslarga tayangan holda allomorfi mavjud bo‘lgan ba’zi infikslarni tanlab oldik.

Infiks (miyānvand) tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, rus tilshunos olimi Peysikov “infiksga – [ān] affiksini misol tariqasida keltirib, buni fe’l yasovchi qo‘shimcha deb ataydi va HZFNga –[ān] infiksini qo‘shish orqali kauzativ ma’no beradigan quyidagi fe’llarni yasaydi: *Gozarāndan* - “o‘tkazmoq”, *xābāndan*– “uxlatmoq”, *tarsāndan* –“qo‘rqitmoq”, *raqsāndan* – “raqsga tushirmoq”.

[Пейсиков. 1973. 195.]

Eronlik tilshunos Doktor Iron Kalbosi o‘zining “*Sāxt-e ešṭeyāyi-ye vāže*” asarida ba’zi o‘rinlarda fors tilida میانوند [miyānvand] infiks mavjud emas deya ta’kidlagan bo‘lsa, boshqa o‘rinlarda infiksni پیوند [peyvand] deya ta’riflaydi, پیوند [peyvand]ni esa حرف [harf] yordamchi so‘z deb ataydi. Ma’lumki, yordamchi so‘z bu mustaqil ma’no anglatmaydigan so‘zdir. Bundan kelib chiqadiki, bu tilshunos olim infiks haqida aniq bir to‘xtamga kela olmagan.

Yana boshqa eronlik tilshunos olimlar Doktor Hasan Anvari va Doktor Hasan Ahmadi Givilar o‘zlarining “*Dastur-e zabān-e fārsi*” nomli grammatik asarida میانوند [miyānvand] ya’ni infiks tushunchasiga quyidagicha ta’rif beradi: “Prefiks (*pišvand*) va suffiks (*pasvand*)lardan tashqari yana shunday qo‘shimcha borki, u qo‘shma so‘zlarning o‘rta qismida keladi va u *infiks* (*miyānvand*) deb ataladi. Masalan: *sarāsar*–“hamma yerda”, “hamma yer bo‘ylab”, *labālab* - “limmo-lim” “to‘la”, *kamābiš* – “kam yoki ko‘p” “taxminan” va boshqalar.

Horuf-e ezāfe, ya’ni ko‘makchilarning ba’zilari ham *miyānvand* (infiks) vazifasida keladi. Masalan:

Be: *sarbesar* - “hamma yerda” “hamma yer bo‘ylab”

tā: *sartāsar* - “hamma yerda” “hamma yer bo‘ylab”

dar: *peydarpey* - “izchil ravishda”. [انوری و احمدی گوی. 1385. ص. 67]

Bundan kelib chiqadiki, hali hanuz tilshunos olimlar fors tilidagi infikslar haqida aniq bir to‘xtamga kelishmagan. Infiksning tahliliga turlicha yo‘nalishdagi qarashlar mavjud bo‘lib, bu mavzu tilshunoslar orasida bahs-munozaralarga sabab bo‘lib kelmoqda. Biz yuqoridagi fikrlarni tahlil qilgan holda shunday xulosaga keldik: infikslar ikki asosni bir-biriga bog‘lovchi vazifani bajaragan holda yangi mustaqil ma’no anglatuvchi so‘zni yasash uchun xizmat qiladigan morfemadir.

Ta’kidlab o‘tilganidek, infiks ikki mustaqil ma’no anglatuvchi morfemani bir-biriga bog‘laydi va yangi ma’no anglatuvchi qo‘shma so‘zni hosil qiladi. Ya’ni infiksal morfemalar morfologik vazifani bajaradi va bu turdagi qo‘shimchalar qo‘shma so‘z yasovchi infikslardir. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda biz ushbu maqolamizda fors tilidagi ot hamda sifat yasovchi infiksal morfemalarning variantlarini ya’ni allomorflarini manbalar asosida ko‘rib, tahlil qilib chiqamiz. Bunda biz o‘z allomorfiga ega bo‘lgan 2 ot yasovchi infiksni tanlab oldik.

1) $\bar{a}$ [ā] infiksining ta [tā] allomorfi mavjud bo'lib, bu qo'shimchalar turli turkumga oid so'zlardan kopulyativ qo'shma otlarni yasashda xizmat qiladi. Masalan:

ot+ā+ot = qo'shma ot: بناگوش [banāguš] – quloqning yumshoq qismi

HZFN+ā+ot = qo'shma ot: تکاپوی [tekāpuy] – ovoragarchilik, sargardonlik

HZFN+ā+HZFN = qo'shma ot : کشاکش [kešākeš] – konflikt, falokat

ta [tā] infiksi ham turli so'z turkumlaridan kopulyativ qo'shma so'z yasaydi. Shu bilan birga $\bar{a}$ [ā] infiksi bilan almashinib kela oladi. Masalan:

دورتادور [dourtādour] – دورادور [dourādour] - chor-atrof

دورتادور [dourtādour] so'ziga misol:

دورتادور آن باغ را دیوار کشیده اند.

Dourtādour-e ān bāy rā divār kešideand.

[<https://www.vajehyab.com/dehkhoda>]

“Bog'ning **atrof**iga devor tortilgan edi”.

دورادور [dourādour] so'ziga misol:

بازار قدیمی اصفهان در دورادور میدان نقش جهان نیز یکی از مهمترین نقاط تولید و عرضه صنایع دستی کشور به شمار می رود [<https://www.yjc.ir>].

*Bāzār-e yadimi-ye Esfahān **dourādour-e** meydān-e Nayš-e Jahān niz yeki az mohemtarin noyte-ye tovlid o arze-ye sanāe dasti-ye kešvar be šomār miravad.*

“Naqshi Jahon maydoni **atrof**dagi qadimiy Isfahon bozori ishlab chiqarish va mamlakat qo'l sanoati, ya'ni hunarmandchiligining eng muhim nuqtasi hisoblanadi”.

$\bar{a}$ [ā] infiksi va uning ta [tā] allomorfi vazifa jihatidan turli so'z turkumlaridan kopulyativ qo'shma so'zlar yasaydi. Stilistik jihatdan qo'llanilishida farq mavjud emas. Bu ikki infiksallor allomorflar bir-birining o'rnida almashinib kela oladi.

1) o [o] infiksining be [be] allomorflari mavjud bo'lib, bu qo'shimchalar turli turkumga oid so'zlardan qo'shma otlarni yasaydi. Masalan:

ot+o+ot = qo'shma ot: مرز و بوم [marzobum] - mamlakat

پار و بال [parobāl] – harakat erkinligi

Olmosh+o+olmosh=qo'shma ot : چوں و چرا [čunocerā] – bahs-munozara

Son+o+son=qo'shma ot : یک و دو [yekodo] - bahs-munozara

Sifat+o+sifat=qo'shma ot: تاریک و روشن [tārikorovšan] – g'ira –shiralik

HZFN+o+O'ZFN= qo'shma ot

بند و بست [bandobast] – kelishuv, til biriktirish

O'ZFN+o+HZFN = qo'shma ot : گفتگو [goftogu] – diolog, suhbat

گفتگو نوعی برهمکنش بین دو یا چند نفر و ارتباطی بداهه بین دو یا چند نفر از مردم در راستای رسوم موجود می باشد.

Goftogu nav'i barhamkoneš beyn-e do yā čand nafar va ertebāti bedāhe beyn-e do yā čand mardom dar rāstā-ye rosum movjud mibāšad. [<https://fa.wikipedia.org/>]

“**Suhbat** ikki yoki undan ortiq kishilarning o'zaro munosabatini va mavjud bo'lgan urf-odatlariga muvofiq ikki yoki undan ortiq kishi orasidagi muloqotni ta'minlaydi”.

O'ZFN+o+ O'ZFN = qo'shma ot

آمد و رفت [āmadoraft] – 1) harakat, 2) bir-birini borib ko‘rish
[be] infiksi ham turli so‘z turkumlaridan kopulyativ qo‘shma so‘z yasaydi.
Shuningdek, [o] infiksi bilan almashinib kela oladi. Masalan:

[yekbedo] - یک به دو - bahs –munozara

[o] infiksining [be] allomorflari vazifa jihatidan turli so‘z turkumlaridan kopulyativ qo‘shma so‘z yasaydi. [o] infiksi va uning [be] infiksallorflarining stilistik jihatidan qo‘llanilishida farq yo‘q. Bu ikki infiksallorflar bir-birining o‘rnida almashinib kela oladi.

Xulosa

Manbalar asosida olib borilgan tahlildan ma‘lum bo‘ldiki,

1. ā infiksining tā allomorfi bilan yasalgan otlar universal bo‘lib, hamma uslublardagi matnlarda uchratish mumkin.

2. [o] infiksining [be] allomorfi bilan yasalgan otlar universal bo‘lib, hamma uslublardagi matnlarda uchratish mumkin. [e] infiksidan yasalgan qo‘shma so‘zlar og‘zaki uslubga xosdir.

Maqolaga umumiy xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, ot yasovchi suffiksallorflar orqali yasalgan mavhum otlar fors tili lug‘at boyligini boyitishga va turli fonetik variantlarining ko‘payishiga sabab bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

O‘zbek tilidagi adabiyotlar

1. Vohidov 2010: Vohidov A. Fors tilida so‘z yasalishi. T.: -2010.

Fors tilidagi adabiyotlar

1. کلباسی. 1371: دکتر ایران کلباسی. ساخت اشتقاقی واژه. تهران. 1371
2. انوری 1385: دکتر حسن انوری. دستور زبان فارسی

Internet saytlari

1. <https://donya-e-eqtesad.com>
2. <https://bmi.ir/fa/services/199>
3. <http://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=55108>
4. <https://tabnak.ir/fa/economic>